

**TARİHSEL BAĞLAMINDAN KOPARILMIŞ BİR HADİS:
-“O’NU AZGIN BİR TOPLULUK ÖLDÜRECEK...”
RİVÂYETİ ÜZERİNE BİR İNCELEME-**

Mahmut Demir

Giriş

Hadis metinlerinin yanlış anlaşılması ve yorumlanmasına yol açan temel faktörlerin başında, hadisleri ideolojik veya mezhebî kaygılarla okuma gayreti gelmektedir. Geleneksel hadis yorumcularında sık sık rastladığımız bu tür okumalar anlama faaliyetinde çoğu zaman hadisin vurûd sebebinin (tarihsel bağlam) göz ardı edilmesi neticesini doğurmuştur. Oysa bir âyetin doğru anlaşılması için nuzûl sebebi ne kadar önemli ise, hadis için de vurûd sebebi o kadar önemlidir. Bazen yaşanmış bir hâdisle bağlantılı olarak kaydedilmiş olan bir hadis, ancak o tarihsel olayla birlikte okunduğu zaman anlaşılabilir olmaktadır. Hadis metinlerini anlamada hadisin vurûduna sebep teşkil eden olayın gerçekleştiği zaman ve mekân da en az olayın kendisi kadar önemlidir. Örneğin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) İslâm’ın ilk yıllarında yaşanmış bir hâdis üzerine zikrettiği bir sözü, muahhar dönemlerde yaşanmış bir olayla ilgili olarak okuduğumuzda tuhaf bir *hadis – hâdis uyumsuzluğu* ile karşılaşacağımız ortadadır. Biz de bu çalışmada, tipik bir örnek üzerinden, bir hadisin, tarihsel bağlamından koparılmak suretiyle okunması ve yorumlanması çabalarının yol açtığı sakıncalara dikkat çekmeyi amaçlamaktayız. Ele alacağımız örnek hadis, İslam geleneğinde büyük şöhrete ulaşmış olan ve Ammâr b. Yâsir’e ilişkin olarak zikredilen “...Seni/Onu azgın bir topluluk öldürecek...” rivayetidir. Rivâyetimiz, Hz. Peygamberin vefatı sonrası yakın bir geleceğe ait önemli bir hâdiseye işaret etmesi hasebiyle *fiten* mahiyetli olduğundan, öncelikle fiten rivâyetleri hakkında kısa bir değerlendirme yapmayı uygun görüyoruz.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in vefâtından kıyâmete kadar meydana gelecek hâdiseleri ifade eden *fiten* rivâyetleri, hadis ilmiyle uğraşan hemen herkesin ilgi duyduğu bir mevzûdur.¹ Geneli itiba-

¹ Burada, öncelikle Prof. Dr. M. Said Hatiboğlu’nun . *Hz. Peygamber’in Vefatından Emevîler’in Sonuna Kadar Siyâsî-İctimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (Basılmamış Doçentlik Tezi) adlı çalışmasına işaret etmek gerekir.

riyle fiten rivâyetlerinin en ilgi çeken yanı, muhteva olarak tarihsel olaylarla olan münasebetidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vefâtından sonra meydana gelecek bir takım siyâsî ve dinî çalkantıların, yer yer tarihsel detaylarına varıncaya kadar O'nun diliyle aktarılmış olması,² *Fiten* hadislerinin sıhhati üzerinde ciddi şüpheler uyandırmaktadır.³ Özellikle Hz. Peygamber'in vefatını müteakip yakın geleceğe dair meydana gelecek siyâsî-ictimâî hâdiselere işaret eden fiten haberlerinin, dinin siyasete nasıl alet edildiğini gösteren tarihî vesikalar olduğunu ileri sürenlerin⁴ yanında, büyük çoğunluğu nebevî ihbar mahiyetinde olan bu rivâyetlerin reddedilmeleri bir yana, onların, Hz. Peygamber'in, nubuvvetinin alâmeti olan birer mucizesi olduğu kanaati⁵ de ağırlığını korumaktadır.

Bu makalede tahlil ve tenkidini yapacağımız rivâyet, kaynaklarımızda yer aldığı şekliyle *fiten* mahiyetli olmakla birlikte, burada alakamızı çeken asıl husus bu değildir. Bu yönüyle rivâyet, hadis-tarih ilişkisi bağlamında ayrıca ele alınabilir. Aşağıda detaylarıyla ele alacağımız ve Ammâr b. Yâsir'in kimler tarafından öldürüleceğine işaret eden bu meşhûr hadis, kaynaklarımızda daha çok *Fiten ve Melahim* bölümlerinde karşımıza çıktığı gibi gerçekte *fiten* mahiyetli bir hadis midir? Çalışmamızda bu sorunun cevabı da aranacaktır. İslam Tarihi'nin ilk ve en büyük kahramanlarından biri olan Ammâr'ın hayat hikâyesi kısaca takdim edildikten sonra söz konusu rivayetin tahliline geçilecektir.

Öte yandan, İlyas Çelebi tarafından kaleme alınan ve *İtikadi açıdan uzak ve yakın gelecekle ilgili haberler* (fiten-melahim-kiyamet alametleri Kitabevi, İstanbul, 1996.) adlı eser ile Mustafa Ertürk'ün hazırladığı *Metin Tenkidi Prensipleri Açısından Buhâri'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi* isimli çalışmalar örnek olarak gösterilebilir.

- ² İlginç bir örnek için bkz. Ünal, İsmail Hakkı; *Hz. Peygamber'in Dilinde Konuşturulan Tarih: 'Yere Batırılacak Ordu Rivâyeti*, İslâmiyât Dergisi, Cilt, I, Sayı, 2, s. 39-51.
- ³ Sıddîqî, Muhammad Zubayr; *Hadith Literature Its Origin, Development, Special Features And Criticism*; Calcutta University, 1961, p. 201. Sıddîqî burada, tarihsel detaylarıyla aktarılan istikbâlî haberlerin reddedilmeleri gerektiğini söylemektedir. Ayrıca krş. Kâsimî, Cemâluddin, *Kavaidu't-Tahdîs, min Fünûni Mustalahi'l-Hadîs*, Beyrut-1979, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye. s. 156.
- ⁴ Hatiboğlu, A.g.e. , s. 5
- ⁵ Ertürk, Mustafa, A.g.e. , s. 227

Ammâr bin Yâsir ve O'nu Öldürecek Bâği Topluluk

Annesi Sümeyye, babası Yâsir olan Ammâr ilk Müslümanlardandır. Yâsir ailesi, Mekke'de kendilerini himaye edecek kimseleri olmadığı için Kureyşlilerin ağır işkencelerine maruz kalmışlardır. Annesi Sümeyye bu işkenceler sonunda öldürülerek İslam tarihindeki ilk şehit olmuştur. Kendisi de, uğradığı işkence karşısında dayanamayıp, Hz. Peygamber aleyhine konuşmak zorunda kalmış ve bundan dolayı îmanının zâil olmadığına dair, hakkında 16/Nahl sûresi 106. âyeti nazil olmuştur.⁶

Hicretten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.), Ammâr'la Huzeyfe b. Yemân (ö.h.36) arasında kardeşlik bağı (muâhât) kurmuştur. Ammâr, Bedir başta olmak üzere Hz. Peygamberin katıldığı bütün savaşlara katılmış, Hz. Ebu Bekir döneminde Müseylemetü'l-Kezzâb ile yapılan Yemâme savaşında dağılmak üzere olan İslam ordusunun toparlanmasında büyük katkıları olmuştur⁷. Hz. Ömer devrinde Kûfe'ye vali olarak atanan Ammâr, (21/641-42) Hz. Osman'ın yerine Hz. Ali'nin halife seçilmesini isteyen gurubun içinde yer almış,⁸ Hz. Osman dönemi ve sonrası siyâsî çalkantılarda hep Hz. Ali ile birlikte hareket etmiştir. Nihayet Siffin'de Hz. Ali ile beraber Muaviye'ye karşı savaşmış ve bir süvari birliğine komuta ederken giriştiği mücadelede Muaviye taraftarlarınca hicri 37 senesinde öldürülmüştür. Hz. Ali, onu elbiseyle defnetmiş ve cenaze namazını da bizzat kendisi kıldırıştır.⁹

Yaşam öyküsünü özetlemeye çalıştığımız Ammâr b. Yâsir'i bu çalışmaya konu kılan husus, yukarıda da değindiğimiz üzere 'onun doğru yoldan çıkmış (bâği) bir topluluk tarafından

⁶ Taberî, Ebû Ca'fer, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vli Âyi'l Kur'ân*, I-XVI, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1995, VIII, 237.

⁷ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdü'l-Melik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-II, (Thk. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992, I, 355; İbn Abdî'l-Berr, Ebu Ömer; *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (I-IV), Dâru Nahdeti Mısır, Kâhire, ty. III, 1135-1141. İbn Hacer, el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-VI, (thk. Halil Me'mûn Şihâ, Ömer Sellâmî, Ali b. Mes'ûd), Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1997, IV, 245.

⁸ Tâberî, Muhammed İbn Cerîr, *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, I-XIII, (Thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998, V, 80-81; Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali İbnu'l-Huseyn, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, I-IV, (Thk. Saîd Muhammed Lahham), Dâru'l-Kikr, Beyrut, 1997, II, 341.

⁹ İbn Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed, *et-Tabakatü'l-Kübra*, I-VIII, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1985, III, 253; Taberî, *Tarih*, V, 325.

öldürüleceğine' dair rivâyet edilen nebevî ihbardır. En erken siyer kaynaklarımızdan İbn Hişâm'ın (öl. 213 h.) naklettiğine göre, Medine Mescidi'nin yapımına katılan Ammâr İnşaat esnasında diğer sahabilerden daha fazla çalışıyor. Herkes birer kerpiç taşıırken o ikişer ikişer taşıyordu. Neticede çok yorulan Ammâr, bu durumdan şikayetçi olmuş ve Allah Rasûlü'ne şöyle sitem etmiştir:

“- Öldürdüler beni! Kendilerine yüklemediklerini bana yük-lüyorlar.”

Hz. Peygamber onun kıvrır kıvrır saçlarına dökülmüş toprak-ları silkeledikten sonra şöyle buyurmuştur:

ويح ابن سمية ، ليسوا بالذين يقتلونك انما تقتلك الفئة الباغية

“- Vâh vâh Sümeyye'nin oğlu! Seni öldürecek olanlar bunlar değil, seni “Fie-i Bağiyeye” (azgın bir topluluk) öldürecek.”¹⁰

Bu hâdisenin ne zaman ve nerede yaşandığı hususunda kaynaklarımızda farklı bilgiler yer almaktadır. İbn Sa'd, (öl. 230 h.) Ammâr'ın, Mekke'de işkenceye maruz kaldığı zamanda bu hadisenin gerçekleştiğini naklederken,¹¹ Tayâlisî (öl.204 h.)¹², İshâk b. Râheveyh (öl.238 h.)¹³ ve Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241 h.)¹⁴ *Musned*'lerinde ve Müslim'in bir rivâyetinde¹⁵ Medine döneminde hendeğin kazıldığı zaman verilmektedir.¹⁶ Böylece tarih ve hadis kaynaklarımızdaki bilgileri bir araya getirdiğimizde söz konusu hâdisenin şu üç zamandan birinde geçmiş olması gerekmektedir:

1) Medine'de; Mescid-i Nebî'nin inşâsı esnasında.

¹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 346.

¹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 248; Hâkim, Ebû Abdillâh, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, III, 391; Zehebi, Şemsu'd-dîn, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhir ve'l-Alâm*, I-LII, (Thk. Ömer Abdu's-Selâm Tedmuri), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2000, III, 571.

¹² Tayâlisî, Süleyman b. Davud, *Müsned*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ty., s. 84, 288.

¹³ İshâk b. Râheveyh/Râhüye, *Müsned*, I-V, Mektebetu'l-İman, Medine, 1991-1995, IV, 146

¹⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Çağrı yay., İst. 1992, V, 306, 307.

¹⁵ Müslim, b. Haccâc, *es-Sahih*, I-III, Çağrı yay., İst. 1992, Fiten, 18, III, 2235, h.no: 2915.

¹⁶ Bkz. Hatiboğlu, *A.g.e.*, s. 38.

2) Medine’de; hendek savaşı öncesinde hendeğin kazıldığı esnada.

3) Mekke’de; İslâmın ilk yıllarında Ammâr’ın işkenceye maruz kaldığı bir esnada. İlgili kaynaklarımızda genel kabule mazhar olan görüş, hadisin irad buyurulduğu hâdisenin, Medine’de Mescid-i Nebî’nin inşâsı esnasında vuku bulduğu yönündedir.

Söz konusu rivâyetle ilgili değerlendirmelerimize geçmeden önce, rivâyetin hadis kaynaklarında nasıl yer aldığına göz atalım.

Hadis Kaynaklarında Ammâr Olayı

Kaynaklara baktığımızda, Ammâr hadisinin yirmiye yakın sahâbî tarikiyle rivâyet edildiğini görüyoruz. İbn Abdilberr (öl. 463 h.), Zehebî (öl. 748 h.) ve İbn Hacer (öl. 852 h.), bu hadisin mütevâtir olduğunu belirtmektedirler.¹⁷ Hadis, Abdullah b. Amr, Huzeyfe, Ebu Hureyre, Osman b. Affan, Katade b. Nu’man ve Ammâr’ın kendisi gibi bir çok sahâbîden rivâyet edilmiştir. Ancak rivâyetin en meşhûr tarikleri, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ümmü Seleme kanalıyla nakledilenleridir. Çoğu kez, kısaca “seni yoldan çıkmış bir topluluk öldürecek (تقتلك الفئة الباغية)” ihtisârıyla rivâyet edilen¹⁸ bu hadis, İbn-i Hişâm’ın naklettiğinden¹⁹ biraz farklı olarak hadis kaynaklarımızda şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“Allah Rasûlü (s.a.v.), ashâbıyla birlikte mescidi inşâ ediyorlardı. Ashâbtan herkes birer kerpiç taşıırken, Ammâr ikişer ikişer taşıyordu. Bunu fark eden Rasûlullah, kalktı ve Ammâr’ın sırtını okşadı. Ardından şöyle dedi: “Vah Ammâr vâh! O, onları cennete çağırıyor, onlar da onu cehenneme çağırıyorlar. O’nu, azgın bir topluluk öldürecek.” Ammâr da, “fitneden Allah’a sığınırım” diyordu.

Tayâlisî, İbn Hanbel²⁰, Buhârî ve Müslim, bu hadisi Ebû Saîd el-Hudrî’den farklı ziyâde ve noksanlarla rivâyet etmektedir-

¹⁷ İbn Abdi’l-Berr, Ebu Ömer; *İstî’ab*, III, 1140; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 580; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 246.

¹⁸ Tayâlisî, 293; Müslim, Fiten, 18, h.no: 2916

¹⁹ Bkz. 5 No’lu dipnot.

²⁰ Ammâr hadisi, İbn Hanbel’in *Müsned*’inde çeşitli şekillerde yer almasına rağmen (III, 91; IV, 197; V, 214, 306; VI, 289, 300, 311, 315.), O’nun, bu hadisin sıhhatiyle ilgili olumsuz bir kanaate sahip olduğu bilgisine rastlamak-

ler. Abdurrazzâk ve Müslim, Ümmü Seleme'den rivâyet ederken, Tirmizî, onlardan ayrı olarak Ebû Hureyre kanalıyla nakletmektedir. Tirmizî, **“Sevin ey Ammâr! Seni azgın bir topluluk öldürecek”** ihtisârıyla, Müslim ise (Ümmü Seleme Tarîkı), sadece **“Seni azgın bir topluluk öldürecek”** kısmıyla rivâyet etmektedirler.²¹

Yukarıda da işaret edildiği gibi bazı kaynaklar, Ammâr'la ilgili nebevî ihbârın yer aldığı kısa diyalogun mescidin inşâsı esnasında gerçekleştiğini belirtirken; bazıları da hendeğin kazılması sırasında gerçekleştiğini kaydetmektedirler. Ancak iki rivâyet de yer ve zaman farklılığı dışında içerik olarak aynı şeyi ifâde etmektedir. Rivâyeti muhteva açısından değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda iki önemli soru(n)la karşı karşıya kalıyoruz:

1. Rivâyetlerin her ikisinde de doğal görünen şey, Ammâr'ın gayretkeşliği, diğer sahabilere oranla daha fazla çalışıyor olması ve Ammâr'ın çok yorulduğunu gören Rasûlullah'ın O'na merhamet etmesidir. Doğal olmayan ise, Peygamberin, Ammâr'ın çok yorulmasından kaynaklanan acıma duygularını ifâde ederken kullandığı (söylenen) şu cümlelerdir: “Seni azgın bir topluluk öldürecek”, “O, onları cennete çağırıyor, onlar da O'nu cehenneme çağırıyorlar.” İlk bakışta, hâdisenin normal seyri takip edildiğinde bu iki ifâdeye anlam verebilmek mümkün gözükmemektedir. Bu cümleler çok yük taşıdığından dolayı yorgun düşen birine acıyan Rahmet Peygamberi'nin duygularını ifâde etmekte midir? Burası kuşkuludur. Bu ifâdeler kanaatimizce, Hz. Peygamber'in, mescidin inşâsı (veya hendeğin kazılması) gibi son derece ehemmiyetli bir işte, yılmadan çalıştıktan sonra yorgun düşen Ammâr'a, acıma duygularını ifâde eden cümleler değildir. Dolayısıyla, her şeyden önce, **metinde bir uyumsuzluk söz konusudur.**

tayız. Ebû Bekr Hallâl'in (öl. 311 h.) verdiği bu bilgiye göre, aralarında İbn Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ebû Hayseme'nin de yer aldığı bir ders halkasında bu hadisin zikri geçmiş ve onlar bu konudaki hadislerin sahîh olmadığını söylemişlerdir. (Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *es-Sünne*, I-III, (Thk. Atiyye ez-Zehrâni), Daru'r-Râye, Riyad, 1410 h., II, 463, No:721, 722.) Bu durum, ancak O'nun *Müsne'd*'ine henüz son şeklini vermeden vefat etmiş olduğu gerçeğiyle açıklanabilir.

²¹ Tayâlisî, 288; İbn Hanbel, III, 91; Abdurrazzâk, *el-Musannef*, I-XI, (thk. Habiburrahmân el-A'zamî) el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1983, XI, 240; Buhârî, Cihâd, 17; Müslim, Fiten, 18, No: 2915. Tirmizî, Menâkıb, 34, H.No: 3800.

2. Bu rivâyette Hz. Peygamber, gerçekten çok önemli bir bilgi vermektedir. Ammâr'ın (gelecekte) haddi aşan bir topluluk tarafından öldürüleceği ihbârının Hz. Peygamber tarafından dile getirilmiş olması, büyük bir önem arzemesine rağmen hak ettiği tepkiyi görmemiştir. Böyle bir ihbârın ardından orada bulunan sahâbelerin, doğal olarak şunları sorması gerekmez miydi? Ammâr'ı cehenneme davet edecek ve öldürecek olanlar kimlerdir? Bunların vasıfları nelerdir? Bu ne zaman olacak?

Dinî yaşamlarıyla ilgili mevzûlarda, Peygamber'e zaman zaman ayrıntılarına varıncaya kadar soru sorma alışkanlığına sahip olan sahâbiler, geleceğe yönelik bu önemli mesajların ardından niçin suskun kalmışlardır? Kaynaklarda, sahâbenin diğer olaylarda gösterdikleri bu doğal tepkiyi, bu olayda da gösterdiklerine dair herhangi bir kayda rastlamıyoruz. Söz konusu rivâyetin sonunda da yer aldığı gibi, tek tepki, olayın kahramanı Ammâr'dan gelmektedir. O da şudur: **“Fitnelerden Allah'a sığınırım.”**

Bu durumda **iki ihtimal** karşımıza çıkmaktadır:

a) Hz. Peygamber'in (s.a.v), Ammâr'la ilgili olarak söylediği bu sözleri, merhamet eden birinin acıma duygularını ifâde etmediği gibi, hicretten 37 yıl sonrasının siyâsî kargaşalarına yönelik bir mesaj içermektedir. Kendisinden sonra Müslümanların başına kimin geçeceğini bile tayin etmeyen Hz. Muhammed'in (s.a.v), böyle bir şeyi söylemiş olması ihtimal dahilinde değildir. Dolayısıyla **bu hadis uydurma olmalıdır.**

b) Hz. Muhammed (s.a.v)'in Ammâr'la ilgili bu sözleri, yanlış bir algılama sonucu geleceğe dair birer nebevî ihbâr olarak değerlendirilmiştir. Tarih boyunca neredeyse Ammâr'la özdeşleşmiş bulunan bu sözlerin, mescidin inşâsı/hendeğin kazılması esnasında sarf edilip edilmediği hususu tetkike muhtaçtır. Ancak, Hz. Peygamber bunları başka bir bağlamda (Mekke'de Ammâr'a yapılan işkence vesilesiyle) söylemiş olabilir. Yalnızca bu durumda anlamlı hale gelen bu ifâdeler, belki sehven, belki de bilinçli olarak, yine Ammâr'ın yaşadığı ilgisiz bir diğer hadisenin (mescidin inşâsı/hendeğin kazılması esnasında yaşanan olayların) içine yerleştirilmek suretiyle, olay, nebevî bir ihbâra dönüş(türül)müştür.

Biz, kaynakları tararken, bilimsel sorumluluğun bir gereği olarak, her iki ihtimali de göz önüne almak zorundaydık. Ammâr b. Yâsir'in, Sıffin savaşında ve öncesinde Hz. Ali ile birlikte hareket ettiği bilindiği için, bu rivâyet ilk bakışta uydurma olduğu izlenimi vermektedir. Ancak hiçbir tetkike tabi tutmadan böyle bir hüküm vermenin bir önyargı olabileceğini düşündük. Rivâyetin en erken kaynaklar başta olmak üzere neredeyse bütün kaynaklara yerleşmiş olması ve rivâyet teknikleri açısından ciddiye alınabilecek bir tenkitle karşılaşmamamız, bizi ikinci ihtimal üzerinde düşünmeye sevk etmiştir. Bunlardan da öte, Buhârî'nin söz konusu rivâyette yer alan "*Ammâr'ı haddi aşan bir topluluk öldürecek*" kısmıyla ilgili tavrının bizi daha da cesaretlendirdiğini ve umutlandırdığını söylemeliyiz. Bu vesileyle, önce rivâyetin Buhârî'de ne şekilde yer aldığına göz atmanın isâbetli olacağı kanaatindeyiz.

Bu rivâyet, Buhârî'de iki farklı yerde zikredilmektedir. Yukarıda, birinci rivâyete atıfta bulunmuştuk.²² Buhârî'nin, ayrıca Kitâbu's-Salât'ta "Mescidin binâsı esnâsında Yardımlaşma" bap başlığı altında kaydettiği Katâde b. Nu'man (öl.23 h.) rivâyeti vardır ki, bu ayrı bir önem arz etmektedir. Müsedded-Abdülaziz b. Muhtâr-Hâlid el-Hazzâ'-İkrime senediyle yer alan bu rivâyete göre, İkrime şöyle demiştir: "***İbn-i Abbâs bana ve oğlu Ali'ye, Ebû Saîd el-Hudrî'nin yanına gidip ondan hadis dinlememizi istedi. Biz de O'na gittik. O esnâda bir duvarı onarmakla uğraşıyordu. Ridâsını alıp ona büründü ve rivâyet etmeye başladı.... Mescidin inşâsına söz geldiğinde şöyle dedi: "Biz, birer kerpiç taşıırken, Ammâr ikişer ikişer taşıyordu..."***"²³ Bu rivâyetin, Yukarıda kaydettiğimizden tek farkı, "***Seni azgın bir topluluk öldürecek***" kısmını içermemiş olmasıdır. İbni Hacer'in (öl.852 h.) bu rivâyeti şerh ederken esas aldığı nushada, bu ziyâdenin mevcut olduğu anlaşılıyor. O, *Sahîh*'in Sağânî (öl. 650 h.) nüshasında – ki, onu Firebrî (öl. 320 h.) nüshasıyla karşılaştırdığını söylemiştir- bu ziyâdenin mevcut olduğunu kaydetmektedir. Aslında İbni Hacer, Buhârî'nin, idrâc olduğunu düşünerek bilinçli olarak bu ziyâdeye yer vermediğini de söylemektedir.²⁴ Ancak rivâyetin, başka kaynaklarda bu şekliyle yaygınlık kazan-

²² Bkz. 15 No'lu dipnot.

²³ Buhârî, Salât, 63.

²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989, I, 714.

ması ve belki de onun peygamber tasavvurunu te'yid eden bir mâhiyet arz etmesi, şârihi, bu ziyâdeyi kaydetmeye sevketmiş olabilir.

Bu durumda, Buhârî'nin, idrâc olduğunu düşündüğü için *Kitâbu's-Salât*'da yer vermekten kaçındığı bu ziyâdenin, (elimizde mevcut olan nushada) *Kitâbu'l-Cihâd*'taki Ebû Saîd tarikında²⁵ yer almış olması düşündürücüdür. Buhârî, müdrec olduğu kanaatiyle kitabının bir yerinde kaydetmediği bir ziyâdeye, aynı hadisin bir başka varyantında niçin yer vermiş olsun? Nitekim, *el-Cem' Beyne's-Sahîhayn* müellifi Humeydî (öl.488 h.), bu rivâyeti ziyâdesiz olarak kaydettikten sonra, şöyle demektedir:

“Bu hadiste, Buhârî'nin her iki tarikında da zikretmediği meşhûr bir ziyâde vardır. Bu, ya O'na ulaşmamıştır; ya da ulaşmışsa da, onu kasıtlı olarak hazfetmiştir”²⁶

Buhârî'nin, bu ziyâdeyi bilinçli olarak kitabına almadığını belirten İbn Hacer, bunu, Ebû Saîd'in “*Seni azgın bir topluluk öldürecek*” ziyâdesini, Peygamber'den bizzat işitmediğini itiraf etmiş olmasına bağlar. Şârih, “bu kısmı arkadaşlarım bana rivâyet etti”²⁷ şeklindeki Ebû Saîd'in beyânı için Bezzâr'ın (öl. 292 h.) *Müsned*'ine atıfta bulunmaktadır.²⁸

Buhârî'nin, en azından rivâyet teknikleri açısından uygun görmediği için *Sahîh*'ine almamış olduğu bu ziyâde metinden çıkarılsa bile bizim açımızdan problem bitmemektedir. Geride, Buhârî'nin de yer verdiği ve mescidin inşâsı (veya hendeğin kazılması) hâdisesiyle uyum arz etmediğini düşündüğümüz *يدعوهم الي الجنة و يدعونه الي النار* kısmı kalmaktadır. Hz. Peygamber'in, (Sıffin savaşını îmâ ederek) Ammâr ile ilgili böyle bir şey söylemiş olduğunu varsaydığımızda, Hz. Ali karşıtlarının tamamının cehennemini hak ettiğini kabul etmek durumundayız. Bu durumda, Sünnî düşüncenin Sıffin'deki taraflarla ilgili iyimser mülâhazaları boşa çık-

²⁵ Buhârî, Cihâd, 17.

²⁶ Humeydî, Muhammed b. Futûh, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn*, I-IV, (Thk. Ali Husyîn el-Bevvâb), Dâru İbni Hazm, Beyrut, 1998, II, 461, 462.

²⁷ Mizzî, Ebû Saîd'in “benden daha hayırlı biri bana haber verdi...” şeklinde de ifade ettiği (Müslim, Fiten, 18) bu şahsın ensarlı sahâbi Ebû Katâde (ö.54.h.) olduğu bilgisini vermektedir. (Mizzî, Ebu'l-Haccâc, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, XXXIV, 196.)

²⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 714.

caktır. İyimser tabloyu korumak adına söylemiyoruz ama, kanaatimiz odur ki, Eğer Allah Rasûlü bu cümleyi sarfetmiş ise, bunu, Ammâr'ı hak dinden vazgeçirmek için O'na şiddetli ezâları revâ gören Kureyş müşrikleri için, Mekke'de söylemiş olmalıdır. Nitekim, Müşriklerin, Ammâr'ı inancından alıkoymak için şiddete başvurdukları, buna rağmen O'nun da inancında ısrar ettiği, ancak ölüm tehlikesini sezince, imanını muhafaza etmek kaydıyla, diliyle küfrü ikrar etmek zorunda kaldığı tarihen sâbittir.²⁹ Bu kıssadan, Müşriklerin, Ammâr'ı cehenneme davet ettiklerini, Ammâr'ın da tam aksine cennetin davetçisi olduğu gerçeğini herhalde açıklamaya lüzum yoktur. Bizi destekler mahiyette bir ayrıntıya, Mes'ûdî'nin (öl.346 h.) *Murûcu'z-Zeheb*'inde rastlamaktayız. Buna göre, Ammâr'ı Sıffin'de öldüren iki şahıs, O'nu ne yapacaklarını bilemediler. Durumu, Muaviye'nin taraftarları arasında yer almış olan Abdullah b. Amr b. Âs'a (öl. ±65 h.) iletiler. Onlara "Yanımdan çıkın!" şeklinde karşılık veren Abdullah, Rasûlullah'ın şöyle dediğini hatırlatıyordu:

"Kureyş, Ammâr'ın üzerine çok gitti. Onlara ne var? Ammâr'a ne var? O, onları cennete çağırıyordu; Onlar ise O'nu ateşe davet ediyorlardı"³⁰

Şu halde Ammâr hâdisinin, mescidin inşâsı/hendeğin kazılması esnasında değil, Mekke'de, daha İslâm'ın ilk yıllarında Kureyş müşriklerinin Ammâr b. Yâsir'e uyguladıkları işkence senaslarından birinin akabinde de söylenmiş olduğu ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Bilindiği gibi Ammâr, köle bir ailenin çocuğuydu. Efendileri, İslâm'ı kabul etmiş olan Ammâr'ı, inancından vazgeçirmek için her türlü işkenceyi denemekten çekinmiyorlardı. Kor ateşin kullanıldığı bu işkence uygulamalarının birinde Ammâr, daha fazla dayanamamış ve diliyle Hak Dini inkâr etmek zorunda kalmıştı. Bu durumun farkında olan Rasûlullah'ın (s.a.v.) dua etmekten başka elinden bir şey gelmiyordu. İbn Sa'd'ın naklettiğine göre, muhadramûndan olan Amr b. Meymûn (öl. 74 h.) şöyle demektedir:

"Müşrikler, Ammâr b. Yâsir'e, ateşle işkence ettiler. Allah Rasûlü de O'nun yanına uğruyor ve eliyle başını okşayarak şöyle

²⁹ Bkz. 1 No'lu dipnot.

³⁰ Mes'ûdî, *Murûc*, II, 379. İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ, , *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut, 1974, VIII, 175.

diyordu: *Ey ateş! İbrâhim'e nasıl serinlik ve selâmet olduysan Ammâr'a da öyle ol. (Bu) Azgın topluluk seni öldürecek!*"³¹

Bu rivâyetteki son cümlelerin ifâde ettiği anlam açıktır. Burada (الباغية) ifadesiyle şüphesiz, Ammâr'ı öldüresiye işkenceye tâbi tutan Kureyş müşriklerinin **zalim, haddi aşan ve hakikatten sapmış** bir topluluk oldukları vurgulanmaktadır. Bunun geleceğe dair bir ihbâr olmadığı açıktır. Öte yandan, belki bu esnâda belki de başka bir işkence seansı sırasında söylenmiş olma ihtimali bulunan "O (Ammâr), onları cennete davet ediyor, onlar ise O'nu ateşe davet ediyorlar (يدعوهم الى الجنة و يدعوونه الى النار)" ifâdesi, ancak bu bağlamda söylendiğinde bir anlam ifâde etmektedir. Nitekim yukarıda, Mes'ûdi'den yaptığımız alıntı³² da bunu desteklemektedir. "Fitne" kelimesinin gerek "ateşle cezalandırmak (احراق), işkenceye maruz kalmak" anlamı, gerekse de "hakikatten sapmak" anlamları³³ dikkate alınır, Ammâr'ın "fitne (ler) den Allah'a sığınırım" şeklindeki tepkisi de ancak bu siyâk içerisinde anlamını bulmaktadır.³⁴ Zira, O'na kor ateşle işkence eden bu **haddi aşmış, azgın Kureyş topluluğu**, O'nu inancından saptırmaya çalışmakla **fitnenin** başını çekiyorlardı. Ammâr'ın, onların bu fitnelerinden Allah'a sığınması kadar doğal bir şey olamazdı.

Mescid-i Nebi'nin inşâsı veya hendeğin kazılması esnasında söylendiğine dair hadisçi ve tarihçilerin neredeyse ittifak ettikleri Ammâr'la ilgili bu nebevî sözlerin esas bağlamları tespit edilerek, ahenkli bir siyâk-sibâk içerisinde **hadisin yeniden okunması** hatta **yazılması** zorunlu gözükmektedir. Bunu yapmak için eli-

³¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 248; Zehebî, *Târîh*, III, 571.

³² Bkz. 23 No'lu Dipnot.

³³ İbni Manzûr, Cemalü'd-Dîn Ebû'l-Fadl, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, (فتن) md., Ayrıca bkz. Kur'an-ı Kerim, 85/Burûc,10; 51/Zâriyât, 13.; 5/Mâide, 49.

³⁴ *Fitnenin* bu anlamdaki kullanımı bağlamında Abdullah b. Ömer'in yapmış olduğu bir açıklamayı burada kaydetmek yerinde olacaktır. Buhârî'nin naklettiğine göre Abdullah b. Ömer, Said b. Cubeyr'in de aralarında bulunduğu bir gurup tabiin meclisine girer ve topluluktan biri "*Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın*" (2/Bakara, 193) âyetini zikrederek İbn Ömer'in (Müslümanlar arasındaki) savaflara niçin katılmadığını sorar. İbn Ömer'in verdiği cevap şudur: "Be câhil! Sen fitnenin ne olduğunu biliyor musun? Allah'ın elçisi müşriklerle savaşıyordu. Ve onların dinine girmek *fitne* idi (وكان الدُّخُولُ فِي دِينِهِمْ *fitne*). Sizin iktidar mücadeleniz değil!" (Buhârî, *Fitne*, 16.)

mizde yeterli materyal olmamakla birlikte, bu hadisin (veya hadislerin) Mekke’de, İslâm’ın ilk yıllarında söylenmiş olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun dışındaki ihtimallerin ise, tarih boyunca bir takım olumsuzluklara ve yanlış algılamalara yol açtığını gözlerden kaçmamaktadır. Bunlara değinmeden önce, tarih kaynaklarının verdiği bilgiler ışığında bu rivâyetin, Sıffin’de, Ammâr’ın öldürülmesinin akabinde doğurduğu tartışmaları değerlendirmenin isabetli olacağını düşünüyoruz.

Ammâr b. Yâsir’in Öldürülmesiyle Beraber Çıkan Tartışmalar

Hiz. Osman’ın halife seçilmesi süreci başta olmak üzere, bütün siyâsî kargaşalarda Hiz. Ali’nin yanında yer alan Ammâr b. Yâsir, son olarak Sıffin savaşında, yine Hiz. Ali ile birlikte hareket etmiş ve bir süvârî birliğinin komutanı olarak mücadele ettiği bu savaşta İbn Cevn es-Seksekî ile Ebu’l-Âdiye el-Âmilî adlı iki kişi tarafından öldürülmüştür.(37/657)³⁵ Kaynakların verdiği bilgilere göre Ammâr’ın öldürülmesinden sonra, “O’nu, haddi aşan azgın bir topluluk öldürecek” hadisi, Muaviye saflarında büyük tartışmalara yol açmıştır. İbn Sa’d’ın (öl. 230 h.) Ebû Muaviye-A’miş-Abdurrahman b. Ziyad-Abdullah b. Hâris senediyle naklettiğine göre, Abdullah b. Hâris şöyle demiştir:

“Muaviye ve Amr b. Âs arasında yürüyordum. Amr’ın oğlu Abdullah dedi ki:

“- Babacığım! Allah Rasûlü’nün Ammâr’a, “Vâh Ammâr vâh! Seni azgın bir topluluk öldürecek” dediğini duydum.

Bunun üzerine Amr, Muaviye’ye, “bu çocuğun dediğini duydun mu?” dedi. Muaviye şöyle karşılık verdi:

“-O’nu biz mi öldürdük! O’nu buraya getirenler öldürdüler.”³⁶

Hemen hemen tüm kaynakların Sıffin Savaşı bağlamında zikrettikleri bu ilginç diyalog, rivâyet teknikleri yönünden ayrıca tartışmaya açıktır. Ancak senet itibariyle sıhhat derecesi ne olursa olsun bu tarihî rivâyetin tutarlılığı aşağıdaki iki önemli hususun vuzûha kavuşmasına bağlıdır:

³⁵ Taberî, *Tarih*, V, 325; Mesûdî, *Murûc*, II, 379; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 174.

³⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 253; Taberî, *Tarih*, V, 326-327; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XVII, 114; Zehebî, *Tarih*, III, 580; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VIII, 177. Ayrıca bkz. Abdurrazzâk, I, 240; İbn Hanbel, II, 161.

1) Ammâr'la ilgili rivâyetin, ancak Ammâr öldürüldükten sonra hatırlandığı anlaşılmaktadır. Aralarında Amr b. Âs, onun oğlu Abdullah, Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah gibi sahâbîlerin de bulunduğu Muaviye taraftarları, neden savaş başlamadan önce Ammâr'la özdeşleşmiş olan bu hadisi hatırlayamamışlardır. En azından hadisin râvîleri arasında gösterilen ve babasının zoruyla Muaviye'nin yanında yer almak durumunda kaldığı söylenen Abdullah b. Amr'ın, savaştan önce bunu hatırlatması gerekmez miydi?³⁷

2) Anlaşılan o ki, Hz. Ali (r.a.) taraftarları da, haklı olduklarının açık bir delili mahiyetinde olan bu rivâyetten habersizdirler. Onlar ne savaş öncesinde, ne de savaş sırasındaki sulh girişimlerinde, ellerindeki bu önemli kozu kullanmamışlardır. En azından Ammâr'la özel bir bağı olduğu anlaşılan Hz. Ali, bu bağlamda zikredilmiş nebevî bir ihbârı, Muâviye'ye hatırlatmalı değil miydi?

Elimizdeki kaynaklar yukarıda saydığımız hususlardan herhangi birinin gerçekleştiğine dair en ufak bir ipucu bile içermemektedir. Bu hususlar açıklanamayacağına göre, tarih kaynaklarının kaydettikleri yukarıdaki rivâyetle ilgili, iki muhtemel kabul ön plâna çıkmaktadır. Birincisi; Ammâr b. Yâsir öldürüldükten sonra bu hadisi tartışma konusu haline getiren ve bir kısmı da sahâbî olan şahıslar, onu yanlış algılamışlardır. Zamanla bir çok sahâbînin duymuş olabileceği "O'nu haddi aşan bir topluluk öldürecek" hadisi, Ammâr'ı öldüren taraflarca, "bu topluluk biz miyiz acaba?" korkusuna sebep olmuştur. İkinci ihtimal ise, Ammâr'ın öldürülmesinin akabinde, **'O'nun haddi aşan bir topluluk tarafından öldürüleceği' hadisinin yol açtığı tartışmaları içeren rivâyetler**, tarihçiler tarafından ideolojik kaygıların etkisiyle uydurulmuştur.

Kanaatimize göre ikinci ihtimal daha kuvvetli gözükmektedir. Hz. Ali ile Muaviye arasındaki muhalefette Hz. Ali'nin haklı olduğu, Sünnî alimlerin de muvâfakat ettiği bir husustur.³⁸ Ammâr rivâyeti, aslında bu haklılığın temel gerekçesi değildir.

³⁷ Gerçi, İbn Kesîr'in naklettiğine göre, bu hadisi Amr b. Âs'tan duymuş olan Zu'l-Külâ' adında biri, savaşın ortasında onu Amr'a hatırlatmış, o da, "O bize katılacaktır" karşılığını vermiştir. *El-Bidâye*, VIII, 174.

³⁸ Krş. İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr, *el-Avâsim mine'l-Kavâsim*, (thk. Muhibbuddîn el-Hatîb), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1987, s. 168.

Rivâyet, genel geçer olan kanaatle uyum gösterince, tarihçiler, Amr b. Âs ile Muâviye diyalogu gibi daha bir çok aslı olmayan haberi tetkik etme gereği duymadan kitaplarına doldurmuşlardır. Bu tarihçilerin istisnâları yok değildir. Örneğin, özellikle târihî rivâyetler ve hadisler konusunda daha seçici davranan Mes'ûdî (öl.346 h.), Sıffin savaşı bağlamında bir çok tarihçinin zikretmeden geçemediği "Ammâr'ı azgın bir topluluk öldürecek" şeklindeki nebevî ihbâra (!) ve ona ilişkin tartışmalara yer vermemiştir.

Şunu tekrar vurgulayalım ki, biz, Mekke'de azgın ve zâlim Kureş müşrikleri için söylendiğini düşündüğümüz "...Ammâr'ı azgın bir topluluk öldürecek" hadisini nebevî bir ihbâr olarak değerlendirmedimizden, onun, Sıffin Savaşı esnasında Ammâr'ın öldürülmesiyle birlikte veya daha sonraki bir dönemde **uydurulmuş olma ihtimalini çok zayıf görüyoruz.**

Bu rivâyetin, tarih içerisinde, yanlış algılanmasından kaynaklanan nedenlerle bir takım olumsuzluklara yol açtığını daha önce söylemiştik. Şimdi de bu neticeler üzerinde bazı mülahâzalara yer vermek istiyoruz. Bu değerlendirmelerimizi iki temel başlık altında ele aldık:

1) Söz konusu rivâyet, Şii eğilimli kimseler tarafından istismâr edilmiştir.

Özellikle Sıffin ve akabindeki toplumsal kargaşalardan sonra, Müslümanlar arasındaki siyâsî kamplaşmaların kurumsal bir mâhiyet arz etmesiyle beraber, Ammâr hâdisesinin, aktif bir şekilde siyâsî propaganda malzemesi olarak kullanıldığını görmekteyiz. Aşağıda, Taberî ve Hâkim'den nakledeceğimiz rivâyetler, hadislerin, siyâsî endişelerle nasıl suistimal edildiğini gözler önüne sermektedir.

Taberî (öl.310 h.), Muhammed b.Abbâd-Muhammed b. Fudayl-Müslim el-A'ver-Habbe b. Cuveyn el-Urenî senediyle, Habbe'nin şöyle dediğini nakletmektedir:

"Ben ve Ebû Mes'ûd, Medâin'de Ebû Huzeyfe'nin yanına gittik. Ona dedik ki: "Ey Abdullah'ın babası, biz fitnelerden korkuyoruz. Bize (fitnelerden) bahset." Bunun üzerine Huzeyfe şöyle dedi: "Sümeyye'nin oğlunun içinde yer aldığı topluluğa uymanız gerekir. Çünkü ben Allah Rasûlü'nün şöyle dediğini işittim: **"Onu**

yoldan çıkmış azgın bir topluluk öldürecektir. Onun son rızkı da sulu bir süt olacaktır.³⁹

Hâkim'in (öl.405) *el-Müstedrek*'inde bu rivâyetin, siyâsî propaganda malzemesi olarak kullanılmış olduğu daha bâriz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Taberî ve Hâkim'in senesinde Müslim el-A'ver'in müşterek râvî (medâr/common link) konumunda olduğunu görmekteyiz. El-A'ver'in, Hâlid el-Urenî (?) adlı bir şahıstan naklettiği bu rivâyette, Taberî'dekinden farklı olarak siyâsî kargaşalar (fitneler) esnâsında kimlerin yanında yer alacaklarını sormak üzere Huzeyfe'nin yanına giden Ebû Mesûd değil, Ebû Saîd el-Hudrî (öl.74 h.)'dir ve burada adres, Huzeyfe'nin diliyle daha da net bir şekilde gösterilmektedir: **“Allah'ın kitabı nerede ise, siz de onun etrafında toplanın.”**

Ebû Saîd'in, *'insanlar ihtilaf ettiği zaman kiminle birlikte olalım'* diye sorması üzerine Huzeyfe:

“Araştırın, Sümeyye'nin oğlu (Ammâr) hangi toplulukta yer alıyorsa, siz de onlara bağlanın. Çünkü o topluluk, Allah'ın kitabına bağlı olacaktır” dedi. (Huzeyfe, ardından Ammâr b. Yâsir'den duyduğunu söylediği o meşhûr hadisi zikreder.)⁴⁰

Ricâl kitaplarında, bu iki rivâyette *müşterek râvî* konumundaki Müslim el-A'ver'in *munkeru'l-hadîs* olduğu ve O'nu tevsik eden hiçbir isnâd uzmanının olmadığı bilgilerine rastlamaktayız.⁴¹ Taberî rivâyetindeki, Habbe b. Cuveyn el-Urenî'yi (öl. 76 h.) ise, İclî (öl.261 h.) dışında⁴² tevsik eden yoktur.⁴³ Habbe'nin, Hz. Ali'yi öven *fadâil* rivâyetlerinin çoğunda yer aldığını örnekleriyle kaydeden İbnu'l-Cevzî (öl. 597 h.), O'nu *kezzâb* olarak nitelemek-

³⁹ Taberî, *Tarih*, V, 324; Zehebi, *Tarih*, III, 575. İbn Abdilberr'in naklettiğine göre Ammâr, Siffîn savaşı esnasında arkadaşlarına, Peygamberin, kendisine, son içeceği sulu bir süt olacağını söylediğini hatırlatmış ve kendisine bu süt getirildikten sonra, onu içmiş ve akabinde çarpışma esnasında öldürülmüştür. (*el-İstî'âb*, III, 1140)

⁴⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 162. Krş. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 169.

⁴¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 412, 413.

⁴² İclî, Ahmed b.Abdullah, *Târihu's-Sikât*, (thk. Abdu'l-Mu'tî Kal'acı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 105.

⁴³ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 490.

tedir.⁴⁴ Diğer yandan, Hâkim'in senedinde yer alan ve kaynaklarda kimliğine dair bir bilgiye rastlamadığımız Hâlid el-Urenî'in, Habbe b. Cuveyn el-Urenî ile karıştırıldığı ihtimali kuvvet kazanmaktadır. Habbe hakkındaki olumsuz kanaatlerin bilincinde olan bir râvî, *tedlîse* başvurmak sûretiyle O'nun kimliğini örtbas etmeyi düşünmüş olmalıdır.

2) Şârihler tarafından, bir kısmı "beşer üstü peygamber" tasavvurlarından beslenen yanlış yorumlar yapılmıştır. Bazı yorumların da, sonradan anlam kaymasına uğramış bir takım kavramlardan hareketle yapılmış olduğunu görmekteyiz. Örneğin ele aldığımız rivâyette yer alan "*bağy*" (البغي) kelimesi, anahtar kavram niteliğindedir. Bu kavram, "**Zulüm**", "**haddi aşma**", "**azgınlık**", "**hakikatten sapma**" gibi anlamları ifâde etmektedir.⁴⁵ Ancak bu kavram tarih içerisinde önemli bir anlam evrimine uğramış ve "meşru imama karşı çıkmak" şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak rivâyette yer alan "الفئة الباغية" ibaresi, "*adil imama (Ali'ye) itaat etmekten imtina eden topluluk*"⁴⁶ biçiminde algılanmıştır. Böylece Hz. Ali'nin haklı, Muâviye'nin ise haksız olduğu, nakli bir delille ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu hususta Nevevî (öl.676 h.) şu yorumu yapmaktadır: "Bu hadis, Hz. Ali'nin haklı olduğuna, diğerlerinin ise *bâğî* olduğuna huccettir."⁴⁷ İbni Kesir'in kanaati de bundan pek farklı değildir:

"Allah Rasûlü'nün bu hadisindeki sır, Ammâr'ın öldürülmesiyle inkişâf etmiştir. Böylece Ali'nin haklı, Muâviye'nin de *bâğî* olduğu anlaşılmuş oldu."⁴⁸

Bu hadisin Hz. Ali ve Ammâr'ın faziletine işaret ettiğini kaydeden İbn Hacer (öl. 852 h.) ise, bunun aynı zamanda Hz. Ali'nin savaşlarında haksız olduğunu iddia eden *Nevâsıb*'a da bir reddiye teşkil ettiği yorumuna yer vermektedir.⁴⁹

⁴⁴ İbnu'l- Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali; *Kitâbu'l-Mevdû'ât mine'l-Ehâdisi'l-Merfû'ât*, I-IV, (thk. Nürettin b. Şükrî b. Ali Boyacılar), Mektebetu Edvâi's-Selef, Riyâd, 1997, II, 99 vd.

⁴⁵ İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (بغى) mad. XIV, 75.

⁴⁶ İbni Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, a.y.

⁴⁷ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*, I-XVIII, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392, XVIII, 40.

⁴⁸ İbn Kesir, *A.g.e.*, VIII, 173, 179.

⁴⁹ İbn Hacer, *Feth'ul-Bârî*, I, 714.

Muâviye taraftarları arasında sahâbîlerin de yer almış olması, “bağy” kavramını açıklamada bazı müellifleri sıkıntıya sokmuş olmalıdır. Ancak onlar, bu zorluğu aşacak çareyi bulmakta pek zorlanmamışlardır. Muâviye taraftarlarının da nihâyette itikatlarınca bir ictihada başvurduklarına dikkat çeken bu yorum, şu formülasyon ile temellendirilmiştir:

“Müctehid, ictihâdında hatalı olursa, bir sevâb; isâbet ederse, iki (veya on) sevâb kazanır.”⁵⁰

Hz. Ali’yi ictihâdında haklı gören bu yaklaşım, Ammâr’ı öldüren Muâviye taraftarlarını da hatalı görmekte beraber, en azından ictihâd ettikleri için sevâbı hak ettiklerini öngörmektedir. Ancak buna rağmen Ammâr b. Yâsir’in öldürülmesinden Muaviye ve taraftarlarını sorumlu tutmama eğiliminde olan daha aşırı yorumlar da yok değildir. Muhibbuddîn el-Hatîb (öl. 1389 h.) bunların tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Ammâr’ın öldürülmesinden ve Sıffin’de dökülen kanlardan Hz. Osman’ın katillerini sorumlu tutan ünlü muhakkık, Muaviye’nin, “Ammâr’ı biz değil, onu buraya getirenler öldürdüler” şeklindeki beyânını hatırlatmakta ve şöyle demektedir:

“Şahsî kanaatime göre, Osman’ın katlinden sonra, müslümanların birbirlerini öldürmelerinden doğan sorumluluk (günah), tamamıyla Osman’ın katillerine aittir. Çünkü bu fitnenin kapısını onlar açmışlardır. Bu yüzden Ammâr’ı ve ondan daha faziletli olan Talha ve Zübeyr gibi sahâbîleri ve son olarak Ali’yi öldürenler, Osman’ın katilleridir. Ammâr ile ilgili hadise gelince, bu, nubuvvet alâmetlerindedir. Sıffin’de birbirleriyle savaşan her iki topluluk da mü’mindirler... ve vukû bulan bütün fitnelerin günâhı, onun ateşini tutuşturanlara aittir. Çünkü onun ilk müsebbipleri onlardır. Dolayısıyla Cemel ve Sıffin’deki bütün maktüllerin katilleri olan “**azgın topluluk (الفئة الباغية)**” onların ta kendileridir.”⁵¹

Muhibbuddin el-Hatîb’in açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, hadis yorumcularının *beşerüstü peygamber* telâkkileri, bu ve buna benzer rivâyetlerin yorumlanmasında en önemli hareket noktasını teşkil etmiştir. Bilindiği gibi, hadisçilerin kaleme aldık-

⁵⁰ İbnu’l-Arabî, *el-Avâsım*, 174.

⁵¹ İbnu’l-Arabî, *el-Avâsım*, s. 173, (Muhakkık M.el-Hatîb, 293 no’lu dipnot.)

ları *Delâil ve Hasâis* türü eserler, Müslüman toplumun Peygamber telâkkisini şekillendirmede çok önemli bir faktör olmuştur. Bu eserlerde, özellikle, hadis kaynaklarındaki “*fiten ve melâhim*” türü rivâyetler, Peygamberin mucizeleri ve nübuvetinin alâmetleri bağlamında çok sık başvurulan malzemelerdir. Ele aldığımız Ammâr rivâyeti de, bu tür yorumlara kaynaklık eden önemli hadislerdendir. Bu yorumların hepsi ortak bir anlayışın ürünü olduğundan ve hemen hemen bütün şerh örneklerinde karşımıza çıktığından, biz sadece İbn Kesîr’in (öl. 774 h.) *el-Bidâye*’sinde yer verdiği kanaatlerini kaydetmenin yeterli olacağını düşünüyoruz. Şöyle demektedir müellif:

“*Bu hadis, nubuvvet alâmetlerindedir. Çünkü, Allah Rasûlü, Ammâr’ın bâğî bir topluluk tarafından öldürüleceğini beyân buyurmuştur. Şamlılar da O’nu Ali ile beraber olduğu halde Siffîn vak’asında öldürmüşlerdir*”⁵²

Yukarıda yer verdiğimiz Ammâr rivâyeti bağlamındaki klasik yorumların tamamına hâkim olan bu yaklaşım, kanaatimizce hadisin kendisinden kaynaklanan bir anlayış değil, sonradan İslam düşüncesine yerleşmiş olan Peygamber tasavvurlarından beslenen bir anlayıştır. Bu Peygamber tasavvurunun bir sonucu olarak, Ammâr rivâyetindeki hadis-hâdise uyumsuzluğu dikkatlerden kaçmış ve hadis nebevî bir ihbâr olarak telâkkî edilmiştir. Bu tür yaklaşımların arkasında yatan temel sebeplerden biri de, bir takım târihî hâdiseler neticesinde kurumsallaşmaya başlayan bazı ideolojilerin veya fikrî cereyânların naklî delillerle desteklenmesi gayretidir. Bu gayretin bir sonucu olarak, kaynaklarımızda da sıkça rastladığımız gibi, siyâsî, fikhî kelâmî ve tasavvufî akımların, naklî argümanlara bu denli yerli yersiz başvurması, karşıt akımlar arasında adeta bir *istidlâl yarışı* yaşandığı intibahını uyandırmaktadır. Bu durum, ele almakta olduğumuz rivayet üzerinden yapılan yorumlarda apaçık görülmektedir.

Bizim bu çalışmamızda ulaştığımız sonuç şudur: Hadis ve tarih kaynaklarındaki yer aldığı şekliyle Ammâr rivâyeti, açıklanması zor hatta imkânsız bir **metin-olay uyumsuzluğu** içermektedir. Buradan hareketle bu hadisin uydurma olduğu yargısına varmamız mümkündür. Hatta Ammâr’ın gerçekten de

⁵² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IV, 12. Benzer yorumlar için bkz., Nevevî, *Şerhu Müslim*, XVIII, 41; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 714.

Sıfında bir grup insan tarafından öldürülmüş olmasının bu yargıyı kuvvetlendirdiği de düşünülebilir. Ancak neredeyse Ammâr'la özdeşleşmiş olan bu hadisin, Mekke'de Kureyş müşrikleri için söylenmiş olma ihtimali üzerinde durmayı, ilmî sorumluluk gereği daha isâbetli bulduk. Sonuçta gördük ki, bu hadis(ler), farklı zamanlarda bile olsa, Mekke'de, Ammâr'ın işkenceye maruz kaldığı dönemlerde söylenmiş olduğunda, karşımıza son derece mâkul bir bağlam çıkmaktadır. Daha da önemlisi, bu tespitten sonra, Kureyş müşrikleri için sarf edilen bu ifâdelerin, geleceğe dair bir ihbâr olamayacağı hususu netlik kazanmaktadır. Durum böyleyken, hadisin, kaynaklarımızda yoğunluklu olarak farklı bir bağlamda (Mescid'in inşâsı / Hendeğin kazılması sırasında) zikredilmiş olması, iki temel faktöre bağlanabilir:

1. Hadisin zikredildiği yer ve zaman sehven karıştırılmış olabilir.

2. Mekke'de Kureyş müşrikleri için sarf edildiğini pekâla bilen bazı Şîî eğilimli râviler, Hz. Ali-Muaviye çatışmasında kendilerinin haklı taraf olduklarını, nakli bir delille ispatlamak için, hadisin yeri ve zamanını bilinçli olarak değiştirmişlerdir.

Esas bağlamı değiştirilince doğal olarak nebevî bir ihbâr hüviyeti kazanan bu hadis, muhaddisler tarafından da bu şekliyle kabul edilmiştir. Zira böyle bir rivâyetin muhtevası, ekseri hadisçilerin "*gaybdan haber veren peygamber*" tasavvurlarıyla da uyuşmaktadır. Böylece onların *Peygamberin mucizeleri* ve *nubuuvet alâmetleri* bağlamında zikrettikleri onlarca nakli delile bir yenisi daha eklenmiş olmaktadır.

Şu halde incelemeye aldığımız rivâyet, tarihsel bağlamı ile birlikte doğru okunduğu taktirde metin yönünden içerdiği uyumsuzluktan ve kusurlardan arındırılmış olacaktır. Rivâyette yer alan cümlelerin tek mecliste söylendiğine ilişkin elimizde yeterli materyal olmamakla birlikte bu ifâdeleri alt alta yeniden yazıyor ve maksadına uygun olarak aşağıdaki şekilde okumayı teklif ediyoruz:

"... Kureyş Ammâr'ın üzerine çok gitti. Onlara ne var, Ammâr'a ne var! Ammâr onları cennete çağırıyor, onlar ise O'nu cehenneme çağırıyorlar..."

“... (Bu) sapkın-haddi aşan-zalim topluluk (Kureyş topluluğu) O’nu (neredeyse) öldürecek...!”

“...Ammâr: Hakikatten sapmaktan (fitneden) Allah’a sığınırım.”

Gerektiğinde hadisler üzerinde yapılacak olan değişik analizlerin, Peygamber’i daha iyi anlamamıza katkı sağlayacağı muhakkaktır. Ancak, Nebevî hadislere dayandırılmaya çalışılan yanlış tasavvurların önüne geçilmesi adına, bir takım rivayetlere bir çırpıda uydurma damgası vurulması da çok ucuz ve kolaycı bir tenkid yöntemidir. Bu makalenin yazarı, böyle bir tenkid metodunun bazen tökezleyebileceğini ortaya koymuş olmayı ummaktadır. Bununla beraber bu çalışma, gerek siyâsî endişelerle, gerekse de Peygamber telakkilerinden kaynaklanan doktriner endişelerle birçok hadisin uydurulmuş olduğu gerçeğini inkar etme amacını taşımamaktadır. *En doğrusunu Allah bilir.*

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERİM

- Abdurrazzâk**, es-San'ânî, *el-Musannef*, I-XI, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî) el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1983.
- Ahmed b. Hanbel**, *Müsned*, I-VI, Çağrı yay., İst. 1992.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VII, Çağrı yay., İst.1992.
- Çelebi**, İlyas, *İtikadi açıdan uzak ve yakın gelecekle ilgili haberler* (fiten-melahim- kıyamet alametleri) Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Ertürk**, Mustafa, *Metin Tenkidi Prensipleri Açısından Buhârî'deki Bazı Fiten Hadislerinin Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İst. 1995.
- Hâkim**, Ebû Abdillâh, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- Hallâl**, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed, *es-Sünne*, I-III,(Thk. Atiyye ez-Zehrânî), Daru'r-Râye, Riyad, 1410 h.
- Hatiboğlu**, Mehmed Said, *Hiz. Peygamber'in Vefatından Emevîler'in Sonuna Kadar Siyâsî-İctimâî Hâdiselerle Hadis Münasebetleri* (Basılmamış Doçentlik Tezi)
- Humeydî**, Muhammed b. Futûh, *el-Cem' beyne's-Sahihayn*, I-IV, (Thk. Ali Huseyin el-Bevvâb), Dâru İbni Hazm, Beyrut, 1998.
- İbn Abdî'l-Berr**, Ebu Ömer; *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (I-IV), Dâru Nahdeti, Mısır,Kâhire, ty.
- İbn Hacer**, el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Tehzibu't-Tehzib*, I-VI, (thk. Halîl Me'mûn Şihâ,Ömer Sellâmî, Ali b. Mes'ûd), Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1997.
- , *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XIII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Abdü'l-Melik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*,I-II, (Thk. Süheyl Zekkâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ, , *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut, 1974
- İbn Sa'd**, Ebu Abdillâh Muhammed, *et-Tabakatü'l-Kübra*, I-VIII, Dâru's- Sâdır Beyrut, 1985.
- İbnu'l-Arabî**, Ebû Bekr, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, (thk. Muhibbuddin el-Hatib), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1987.
- İbnu'l-Cevzî**, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali; *Kitâbu'l-Mevdû'ât mine'l-Ehâdisi'l- Merfû'ât*, I-IV, (thk. Nürettin b. Şükrî b. Ali Boyacılar), Mektebetu Edvâi's-Selef, Riyâd, 1997.
- İbni Manzûr**, Cemâlû'd-Dîn Ebû'l-Fadl, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, y.y., t.y.

- İclî**, Ahmed b. Abdullah , *Târîhu's-Sikât*, (thk. Abdu'l-Mu'ti Kal'acı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.
- İshâk b. Râheveyh/Râhûye**, *Müsned*, I-V, Mektebetu'l-İman, Medine, 1991-1995.
- Kâsimî**, Cemâluddîn, *Kavaidu't-Tahdîs, min Fünûni Mustalâhi'l-Hadîs*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut-1979.
- Mes'ûdî**, Ebu'l-Hasen Ali İbnu'l-Huseyn, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, I-IV, (Thk. Saîd Muhammed Lahham), Dâru'l-Kikr, Beyrut, 1997.
- Mizzî**, Ebu'l-Haccâc Cemâluddîn Yusuf b. Abdurrahman, *Tehzibu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, I-XXXV, Neşr. Beşşar Avvâd Ma'rûf, Beyrut, 1982-92.
- Müslim**, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, I-III, Çağrı yay., İst. 1992.
- Nevevî**, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi Müslim*, I-XVIII, Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1392, XVIII, 40.
- Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'ân*, I-XVI, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1995.
- , *Tarihu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, I-XIII, (Thk. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1998.
- Tayâlisî**, Süleyman b. Davud, *Müsned*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, ty.
- Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *esSünen*, I-V, Çağrı yay., İst. 1992.
- Zehebî**, Şemsu'd-dîn, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-Alâm*, I-LII, (Thk. Ömer Abdu's-Selâm Tedmurî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2000